

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

10 FEBRUARI
1939

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

14^e JAARGANG
N° 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

Iemand was zoo vriendelijk een Utrechtsche spotprent van omstreeks 1815 benevens twee schrifturen ter beschikking van het Bestuur te stellen. Daar de inzender echter verzuimde zijn begeleidend schrijven te onderteekenen en op den omslag geen adres vermeldde, verkeert het Bestuur in de onmogelijkheid den schenker rechtstreeks zijn dank te betuigen. Noodgedwongen moet het zich derhalve tot een woord van erkentelijkheid op deze plaats beperken.

„WAAR LAG DE NODA”?

(Voortzetting en slot van blz. 6).

E₁. De laatste vraag, n.l. welk water door deze doorgraving ontstaan is, kan slechts langs een omweg beantwoord worden. Ware het anders dan zou het antwoord al veel eerder gegeven zijn. Uit de tijd van omstreeks 1170 zijn een aantal gebeurtenissen opgetekend, welke alle een voldoende verklaring krijgen door het tot uitvoering brengen van het keizerlijk besluit van 1165. De ligging der „Noda” ten N.W. der stadskern betekent waterafvoer naar de Vecht, en Heda vermeldt dan ook het maken van een verbinding tussen de stadgracht en de Vecht, hoewel hij dit kort na 1148 laat geschieden¹⁰). Nu slaat Heda in zijn tijdsbepaling wel vaker de plank mis, zoals reeds Van der Monde aantoonde¹¹). Indien men echter in zijn mededeling onder de „nieuwe gracht” de doorgraving bij de Noda verstaat, dan zou in Heda's bron de tekst geweest kunnen zijn: de verbinding met de Vecht werd 20 jaren na de brand van 1148 gegraven¹²); we komen derhalve tot het jaar 1168. In de 12e eeuw gold n.l. de voorloper der huidige Nieuwegracht nog als een Rijntak, waaraan m.i. de naam „Runnebaan” herinnert. Het leiden van Rijnwater in de Vecht immers greep zo diep in het waterstaatsstelsel in, dat hiervoor toch wel toestemming van de keizer nodig was en daar deze niet in 1148 gegeven is, moet dit jaartal verkeerd zijn. Boven-

dien lag tussen de Noda en de Rijn een oude dijk, zoals Calkoen terecht vermoedt¹³⁾ op grond van de naam „Hogherstraete”, waarmee de noordoever der Oudegracht nabij het Barbaragasthuis (waar nu Vlaer en Kol gevestigd is) in de 14e eeuw herhaaldelijk aangeduid wordt¹⁴⁾. Verder geeft graaf Willem III van Henegouwen in 1328 een gemene weg¹⁵⁾ ten O. van het Catrijneklooster (Vreeburg) aan dat gesticht, en wat kan een openbare weg, welke aan zijn bestemming onttrokken wordt, in een tijd waarin het verkeer hoofdzakelijk te water ging, in het lage Westen anders geweest zijn dan een dijk, welke zijn bestemming verloren heeft? In het verlengde der Hogherstraete ligt ook de Catrijnesteeg (later Zakkendragerssteeg), welke tot in de 16e eeuw de parochiegrens was tussen de St. Jacobs- en de Buurkerk, en ten dele tevens de grenslijn tussen 2 schutterskwartieren¹⁶⁾. Het is een overbekend feit, dat zulke indelingen vaak veel oudere scheidingslijnen volgden, zoals o.a. Acket ook voor Utrecht aantoonde¹⁷⁾. Veelal dienden wateren hiervoor, maar toen deze veronderstelde Rijntak dichtgeslibd was, bleef de dijk over, welke echter als grens bleef bestaan. De ligging van het Schoutenhuis op de grens van het stadsgebied en het (grafelijk of keizerlijk?) veenland Loeverhout steunt eveneens de opvatting, dat hier eertijds een grensscheiding bestond.

Omstreeks 1168 dus is de toestand hier veranderd en de voor een natuurlijke Rijnloop te scherpe bocht bij Putruwiel gevormd, zodat Rijnwater in de Vecht vloeide, in overeenstemming met Heda's aantekening¹⁸⁾. Het gedeelte der Oudegracht van hier tot ongeveer de Zandbrug moet men dan als een verwilderd gegraven water beschouwen, wat de richting en de bocht zeer goed toelaten. Ook de naam „Jansbrugge” voor de eerste brug over dit nieuwe vak (bij het O.-einde der Catrijnesteeg) duidt op het einde van een kerkelijk gebied, n.l. de grens tussen S. Jan en S. Jacob.

E₂. De ongewone richting der Catrijnesteeg, welke recht op de (oude) Catrijnepoort toeliep, en daarbij $\pm 18^\circ$ afweek van de richting van zijn bureu, de Viestraat, (oudstijds „Viechstege” genoemd) en de ermee evenwijdige Drieharingsteeg maakt de hoge ouderdom nog waarschijnlijker, en dan ook zijn afstamming van een waterkering.

Op Van Deventer's stads-plattegrond van ± 1570 komt deze afwijkende richting goed uit, waaruit blijkt, dat omstreeks 1600 bij de herbouw na de beschieting tijdens het beleg van het kasteel Vredenburg, de oude richting der Catrijnesteeg vrijwel bewaard gebleven is. Een conservatistiese trek van onze stad, welke we gaarne sterker ontwikkeld gezien hadden in de 19e eeuw! De onder Karel V verplaatste Catrijnepoort stond ongeveer 30 m. noordelijker, zodat het vroegere verband niet meer zichtbaar is.

E₃. Spoedig na de oorkonde, n.l. in 1173 wordt de S. Jacobskerk voor het eerst vermeld¹⁹⁾ en wel naar aanleiding van een diefstal; dan gaat de abt der S. Pauluskerk er preken en de 4e dag na Pinkster leidt bisschop Godfried met groot gevolg van geestelijken en leken er een officiële processie heen. Men krijgt bijna de indruk, alsof hierdoor de Jacobskerk plechtig als parochiekerk ingelijfd wordt in het stadsverband; misschien was dit bedehuis kort tevoren van kapel vergroot tot kerk, daar de wijk sterker bevolkt was geworden door de toegenomen scheepvaart.

E₄. Op 12 October 1171²⁰⁾ geeft Frederik Barbarossa een oorkonde, waarin hij de bisschoppelijke tolrechten te Muiden bevestigt. Deze waren in 949 door keizer Otto I verleend²¹⁾ en ook reeds in 975 door Otto II²²⁾ en vóór 1062 door Hendrik IV bevestigd²³⁾, beide keren volgde de bevestiging dus vrij spoedig op de troonsbestijging. In 1171 echter was de keizer reeds in zijn 20e regeringsjaar en de bisschop in zijn 13e, zodat persoonswisseling geen aanleiding ertoe geweest kan zijn. Ook was de oude oorkonde niet verloren gaan, want bisschop Godfried had er een reis naar Nijmegen voor gemaakt om de keizer met het stuk zelve de rechtmatigheid van zijn aanspraken te bewijzen, en toen dat niet voldoende gebaat had, de hulp van de Trierse metropoliet ingeroepen, waarna tenslotte de keizer de oorkonde van 1171 gegeven had²⁰⁾. Godfried achtte de zaak dus blijkbaar van grote betekenis. Wij menen dat er geen andere verklaring overblijft dan dat de nieuwe doorgraving van ± 1168 de verhoudingen zodanig gewijzigd had, dat de een of andere buitbegerige graaf aanspraken op Muiden zou willen maken, daar de doorgraving de tolopbrengst zou beïnvloeden. Misschien zou zo iemand dan betogen, dat er een geheel nieuwe toestand was ontstaan en dat de oude oorkonde vervallen was. Zonder dit verband wordt de inhoud der oorkonde van 1171 onverklaarbaar, zo niet dwaas.

E₅. De hernieuwde opbloei van Utrechts handel, die volgens Heda¹⁸⁾ met het jaar 1148 een aanvang neemt, wordt bevestigd door een aantal jongere gegevens, waarvan hier alleen genoemd wordt het verlenen van tolvrijheid aan Utrechtse burgers te Staden (aan de Elbe) tussen 1186 en 1201²⁴⁾. Het tijdstip der doorgraving kan dus beter wat later gesteld worden, want 40 jaren is ook in dit geval nogal veel.

E₆. Een later tijdstip voor het graven van dit grachtgedeelte is niet bekend, terwijl na de 12e eeuw de bronnen waarin dit vermeld staat, zo talrijk worden, dat het vrijwel zeker is, dat dit werk eerder tot stand kwam.

E₇. In zekere zin als proef op de som, leveren twee teksten uit de *Fontes Egmundenses* hun deel. De dijk tussen Rijn en Vecht had totdusverre het buitenwater uit de stad gehouden, doch in 1170 en 1173 leest men voor 't eerst van tot nabij de stad door-

dringende stormvloeden ²⁵⁾). Weliswaar kunnen stroomwijzigingen op andere gedeelten der Vecht of op het Almere eveneens hiervoor verantwoordelijk gesteld worden, maar er werd „bolk” nabij de stad gevangen, ja Matthaeus ²⁶⁾ vermeldt zelfs: *in de stad met zegens*. Daar bolk een zeevis is en zout water bij de ontmoeting met zoet water onderduikt, kan deze vangst eer door langs de nieuwe verbinding dan door over de weilanden stromend zeewater verklaard worden. Hoewel dit laatste dus geen onaanastbaar bewijs is, wordt het wel een sterke aanwijzing, wanneer men alles in onderling verband beziet. Er is door een logieser plaatsbepaling en mede door een van een slordig schrijver afwijkende tijdsbepaling een doorgaande lijn in de gebeurtenissen ontstaan, en dat behoort tot de taak der geschiedeniswetenschap. We menen dus het gestelde doel bereikt te hebben.

We zullen nu de loop der beschouwingen nog eens overzien. In 1165 was zowel het ZO. als het hele W. van het Sticht in watersnood, en daartegen verleent de oorkonde tweeërlei hulp: de dam bij Stechede moet weg en de „Noda” mag doorgegraven worden. Bij de beschouwingen onder A bleken de bezwaren tegen de Reense Noda te groot te zijn om deze ook maar de geringste kans te geven. In B werd op grond van de overlast van regenwater ook in de zomer en herfst aangetoond, dat niet alleen de wateraanvoeren maar vooral de afvoeren als de spil van het vraagstuk beschouwd moesten worden. In C kon verder waarschijnlijk gemaakt worden, dat men de Noda bij (nu : in) de stad Utrecht bedoeld had, en waarom dat niet duidelijker vastgelegd was. In D moesten we ons helaas beperken tot de vaststelling, dat een halve eeuw later alleen in het ZO. verbetering gekomen was, doch in de laatste vraag geeft vooral de oorkonde van 1171 ons volledige zekerheid, dat er een nieuwe Vechtverbinding ontstaan was, hetwelk door andere schijnbare bijzaken bevestigd werd. Daardoor bleek de uitleg der stad naar het N.W. in deze tijd te zijn begonnen, en van een aantal oorkonden waarvan tot dusverre de bedoeling onzeker was gebleven, de hen toekomende betekenis geschetst te kunnen worden. Tevens kregen we een heel ander beeld van de groei en opbloei van onze stad, welke — hopen we — de vreemde voorstelling van een ineens op volledige grootte omuurde stad zal vervangen. We geloven dat een schets van een geleidelijker groei aan de andere kant der stad ook mogelijk wordt, en zullen daar eerlang op terugkomen, hoewel voor de Zuidzijde de bronnen schaarser zijn en de verhoudingen ingewikkelder waren.

Al lijkt geschiedenisvorsing der Middeleeuwen weleens op een wandeling in de mist, toch kan bij het medegebruik van niet geschreven mijlpalen en baken de goede weg gevolgd worden en

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING
EN TOT VERSPREIDING VAN DE
KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN
UTRECHT EN OMSTREKEN

DERTIENDE JAARGANG

1938

UITGAVE VAN DE VEREENIGING

REGISTER.

<p>Abcoude, (Willem van) 98 ——— (Zweder van) 98 Academica historica Trajectina 8, 9, 10, 11, 18, 19, 20, 34, 35, 36, 48 Accijns (Vrijdom van wijn-) 93 Amersfoort (Industrie te) 53 Arnould Dutrecht, Bourgondisch huisdienaar 89 Aschhaalders (Nieuwjaarsliederen der) 2, 3 Bakkersziekenbus 51 Banner (Dr. W. A. F.) 39, 40, 41, Bartholomeus-gasthuis (De regen- tenzaal van het) 95, 96 Beets (Dr. Adriaan) 13, 14, 15 Bloemendaal, landgoed 98 Boekbespreking: Album promotorum 34, 35 W. A. F. Banner, Het derde eeuweest der Universiteit ... 48 J. Bierens de Haan e.a., Het Utrechtsch studentenleven 1636—1936 18, 19, H. P. Bremmer, Pr. Saenredam G. A. Evers e.a., Lijst van ge- drukte geschriften over de Rijksuniversiteit te Utrecht 35, 36 H. Hettema Jr., De Nederland- sche wateren en plaatsen in den Romeinschen tijd ... 71, 72 Jubileum-jaarboekje van het oudheidkundig genootschap „Niftarlake” 12 Dr. G. W. Kernkamp e.a., De Utrechtsche Universiteit ... 8, 9, 10, 11 D. J. van der Ven, Van knip- mutsen en oorijzers 11, 12 M. J. de Vrijer-Struys, Dertig jaren domineesche 103, 104 Bourgondie (Jan zonder Vrees, hertog van), nalatenschap 89 ——— (Philips de Goede, her- tof van) 89, 90 ——— (Isabella van Portugal, geh. m. Philips de Goede, her- tof van) 90 Borswerd (De heks van) 3, 4, 5, 6 Bosch (Mr. J. G.), schouwburg- ondernemer 27, 28 Brussel (Het Utrechtsche praal- bed te) 89, 90 Buursteeg (Fort aan de) 38, 44 Bijlhouwersgildeproef 61</p>	<p>Bijlhouwersknechtsdoodenbus 45 Bijlhouwerstoren 102 Chartreuse, hofstede 97, 98, 99, 100, 101 ———, klooster 98 Davies (Bourgondisch) 89, 90 Dierentuin in Soestdijk 66 Dokkum (Jan Dirk Christiaan van) 30, 31 Doofpoort 94 Doopgetuigen (Burgemeesters en Vroedschap als) ... 21, 22, 23, 24 Dorssen (G. van), timmerman ... 27 Eyck (Jan van), schilderij van 63, 64 Elin (Simeon) de Jonge, fabrikteur 51 Engelaar (Werken aan den) 37, 43, 44 Excursies: Kasteelentocht 29, 37, 38, 49 Fabrieken 52 Ganspoort 94 Gerechtshof (Provinciaal) 85, 86, 87 Gerobulus (Johannes), predikant 102 Gevelsteen (Oudmunstersche) 62, 63 Gilden (Afschaffing der) 50, 51, 52, 53, 59, 60, 61, 62, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85 Gildeproeven (Kosten der) ... 61, 62 Gildestad (Utrecht als) 50, 51, 52, 53, 59, 60, 61, 62, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85 Gildpoort 94 Glashut 43 Godsdienstig leven in Utrecht 102, 103 Goyen (Jan van), schilder 95 Grauwert (Tideman), prior van het Karthuizer-klooster 98 Grebbe (Hoornwerk aan de) 44, 45 Grebbelinie 37, 38, 43, 45, 46, 47, 48 Gucht (Maximiliaan van der) ... 96 Haarlemsche hulpstroepen 7, 8 Haan (Werken aan den Rooden) 38, 44, 45 Hall (Mr. M. van) 71 ——— (Suze van Schermbeek, geh. m. Mr. M. van) 71 Heks van Borswerd (De) 3, 4, 5, 6 Hessen (Sophia, landgravin van) zie: Lippe (Philips, graaf van der).</p>
--	--

Heus (W. H. de), schouwburg- ondernemer	27	Oostenrijk (Maria, hertogin van)	90
Hoogeland en Wilhelminapark 57, 58,	59	Oproer in het tuchthuis	69, 70
Industrieën te Amersfoort	53	Oranje (Wilhelmina Helena Pau- lina Maria, prinses van)	16
— te Utrecht	52, 53, 59	— (Willem Alexander Fre- derik Constantijn Nicolaas Mi- chael, prins van)	53, 54
Jaarmarkt, reorganisatie 79, 80, 81,	82	— (Willem Alexander Fre- derik Ernst Casimir, prins van)	55, 56
Jaarvergadering	1, 13, 97	— (Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, prins van)	16
Jan (Arnoud van Tricht, proost van St.)	98	— (Willem Frederik, prins van)	15
Karthuizerklooster	98	— (Willem Frederik George Lodewijk, prins van)	15, 16
Kasteelentocht	29, 37, 38, 49	— (Willem Frederik Hen- drik, prins van)	54, 55
Katoenspinnerij	52	Oranje-prinsen (Geboorte en doop van) op Soestdijk 53, 54, 55,	56
Kleedij (Nationale) in Utrecht 11,	12	Oranje-vorsten (Viering van ge- boorte van)	15, 16
Knijff (Wouter), schilder	95	Oudmunster (Fundatie van) 62,	63
Kultuurlandschap in de omgeving van Utrecht	29	Pellicussenpoort	94, 95
Labadisten	7	Pelmolen	102
Lakenkoopersgilde	59, 60	Poitiers (Aliénor de). Zie Stavele (Willem van).	
Lakenververij	17, 18	Poorten. Zie op de namen.	
Lambalgerbrug (Werken aan de)	37, 43	Portugal (Isabella van). Zie: Bour- gondië.	
Leeuwen (Corn. van), schouw- burgondernemer	25, 26, 27	Praalbed te Brussel (Het Utrecht- sche)	89, 90, 91
Liederen (Nieuwjaars-), Utrecht- sche	1, 2, 3	Rademaker (Abraham), graveur	95, 102
Linie (Hollandsche)	46	Ravee (Wed. H.), manufacturen- handel	60
— (Utrechtsche)	45, 46	Regentenzaal van het Bartholo- meusgasthuis (De)	95, 96
Linnenmarkt	81, 82	Reinwardt (C. G. C.), hoogleeraar	66, 67
Lippe (Burgemeesters en Vroed- schap als doopgetuigen aan het hof van)	21, 22, 23, 24	Reis- en verblijfkosten in 1503	65, 66, 68
— (Philips, graaf van der)	21, 22, 23, 24	Renesse van Rijnauwen (Jan van)	93
— (Sophia, landgravin van Hessen, geh. m. Philips graaf van der)	21, 22	Rinevelt (Sophia de)	64
— (Philippus Ernestus, graaf van der)	21, 22	Robbertz (Robbert), organist	87, 88
Lodewijk Napoleon	66, 67	Roffelaarskade	43
Markt (Jaar-), reorganisatie	79, 80, 81, 82	Romanvorm (Utrecht in) 32, 33,	71
— (Linnen-)	81, 82	Roode Haan (Werken aan den)	44, 45
Marsliedenfonds	51	Ruysdael (Salomon van), schilder	95, 102
Medemblick (Jan van)	62	Saftleven (Herman), teekenaar ...	102
Merssman (Jan)	62	Schilderij: „H. Maagd met kar- tuizer”	63, 64
Miedema (Rijkje)	3, 4, 5, 6	Schouwburg op het Vredenburg (De)	24, 25, 26, 27, 28
Miniaturen (Utrechtsche)	94		
Monnikenboom	99		
Moreelse (Paulus), kunstschilder	31, 32		
Museum (Het Stedelijk (Centraal))	73, 74, 75		
Nieuwjaarsliederen (Utrechtsche)	1, 2, 3		
Ooievaar van de Vischmarkt (De)	33, 34		

SchermbEEK (P. A. van), notaris	71	Utrecht als historisch centrum	6, 7
(Suze van). Zie: Hall		als textielstad ...	16, 17, 18
(Mr. M. van).		in romanvorm ...	32, 33, 71
Schuurman (Anna Maria van)	7	Vergadering (Jaar-)	1, 13, 97
Soestdijk (Dierentuin te)		Vingehoedindustrie	52
	66, 67, 68, 69	Vischmarkt (De ooievaar van de)	
Stavele (Aliënor de Poitiers, geh.			33, 34
m. Willem van)	90	Volkslied	2, 3
Straatnamen, herinnerend aan		Vos (Jan), prior van het kar-	
kloosters	98	thuiserklooster	63, 64
Tapijtweverijen (Geschiedenis der)	96	Vries (J. Ed. de), schouwburg-	
Tentoonstelling van werken van		ondernemer	28
Paulus Moreelse	31, 32	Vrijwoningen van Oudmunster	62, 63
Textielstad (Utrecht als)	16, 17, 18	Wapens (Sprekende familie-) ...	1
Thonus (Simon), lakenkooper ...	60	Waterloo (Antonie), teekenaar	95, 102
Tobias (Jozeph), lakenkooper ...	60	„Wien Neêrlands bloed”, volks-	
Toltoren (Bijhouwerstoren)	102	lied	2, 3
Tricht (Arnoud van), proost van		Wijnhandel in de 13e en 14e	
St. Jan	98	eeuw	92, 93
Tuchthuis (Oproer in het)	69, 70	Ziekenbus (Bakkers)	52
Utrecht als gildestad	50, 51, 52,	Zijdefabrieken	52
53, 60, 61, 62, 75, 76,			
77, 78, 79, 82, 83, 84,	85		

het doel bereikt. Volgt de werkwijze van Dr. van Giffen en Prof. Vollgraff niet hetzelfde beginsel?

Utrecht, 11 Juli 1938.

(Nadruk verboden).

J. VAN GALEN.

10) W. Heda, *Historia episcoporum Trajectensium*. [Ed. B. Furmerius]. Franeker, 1612. 4°. Blz. 309: ter voorkoming van brandgevaar is in 1148 Rijnwater in de stadsgracht geleid door de oude graft. De lang uitgebleven handel herleefde plotseling.

Hetzelfde werk uitgeg. door A. van Buchel. Utrecht, 1643. 4°. Blz. 163: men liet in 1148 Rijnwater in de stadsgracht vloeien en afstromen naar de Vecht, aldus het brandgevaar verkleinend, en blz. 168: de (tegenwoordige) Nieuwe gracht is 120 jaren jonger dan de grote stadsbrand van 1148, die aanleiding tot het graven van de vroegere Nieuwe gracht gaf. Ook volgens een andere schrijver: J. de Beka, *De episcopis Ultraiectinis. Rec. ... ab Arn. Buchelius*. Utrecht, 1643. 4°. Blz. 52, is de tegenwoordige Nieuwe gracht veel (200 jaren) later gereedgekomen. Vgl. de Nederlandse vertaling in: *Veteris aevi analecta ... ed. ... A. Matthaeus. 's Gravenhage, 1738. 4°. Blz. 97, noot 1.*

11) N. van der Monde, *Geschied- en oudheidkundige beschrijving ... der stad Utrecht*. Dl. III. Utrecht, 1846. 8°. Blz. 369—370.

12) De oorsprong van dit tijdsverschil (120 en 200 jaren) lijkt aanwijsbaar. Beide bewerkers achtten een tijdsruimte van 20 jaren te krap, daar zij onder de Nieuwe gracht een andere waterloop verstonden dan de onbekende chronicus uit het einde der 12e eeuw. Daarom zette Van Buchel (of diens bron?) er een 1 voor, en plaatste Furmer er een 0 achter. Indien op het eind der 12e eeuw het water een eigen naam had bezeten in plaats van de niets zeggende aanduiding „Nieuwe gracht”, dan zou de vewarring niet ontstaan zijn.

13) C. G. Calkoen, *Wateren binnen het sticht van Utrecht*. (Handschrift van 1899 in het Gemeente-archief). Dl. I, blz. 148.

14) *Catalogussen van de bij het stads-archief bewaarde archieven*. Afd. II. Door W. C. Schuylenburg. Utrecht, 1917. 8°. Blz. 184, nr. 1259; blz. 195, nr. 1357 (A^o 1338—1356) „ter Hogherstraete” en ook later aldus.

15) Van der Monde, t. a. pl. Dl. II. Utrecht, 1845. 8°. Blz. 311. Zie ook: *Veteris aevi analecta ... ed. ... Ant. Matthaeus. T. V. 's Gravenhage, 1738. 4°. Blz. 944.*

16) Van der Monde, t. a. pl. Dl. I. Utrecht, 1844. 8°. Blz. 36 en 39. Vgl.: *Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*. Dl. I. Utrecht, 1839. 4°. Blz. 318.

17) M. N. Acket, *Een merkwaardige kaart van Utrecht en omgeving*. In: *Jaarboekje van „Oud-Utrecht”* 1931, blz. 44—77.

18) W. Heda, t. a. pl. *Uitg.* 1612, blz. 309, en uitg. 1643, blz. 163.

19) *Fontes Egmundenses*. Uitgegeven door O. Oppermann. (Werken Histor. genootschap, 3e serie dl. LXI). Utrecht, 1933. 8°. Blz. 181—182.

20) Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. (Werken Histor. genootschap, 3e serie dl. III). Utrecht, 1892. 8°. Blz. 146.

21) Volgens bovenbedoeld Cartularium (blz. 29) in 953 waarschijnlijk, volgens *Regesten van oorkonden betreffende het sticht Utrecht (694—1301)*. Verzameld door G. Brom. Dl. I. Utrecht, 1908. 8°. Blz. 22, nr. 109, op 30 Juni 949.

22) Het oudste cartularium, t. a. pl. Blz. 64.

23) Het oudste cartularium, t. a. pl. Blz. 97.

24) *Regesten van oorkonden*, t. a. pl. Blz. 103, nr. 517.

25) *Fontes Egmundenses*, t. a. pl. Blz. 180 (op Allerheiligen 1170) en blz. 181 (op 5 Mei 1173).

26) *Veteris aevi analecta*, t. a. pl. T. III. Blz. 104.

BOEKAANKONDIGING.

Anton von Eiselsberg,
Lebensweg eines Chirurgen. Inns-
brück-Wien [, 1938]. (568 blzn.
met portretten). 8°.

Niet lang geleden hoorde ik op een voordracht de opmerking dat wij, Hollanders, jammer genoeg, niet de gewoonte hebben mémoires te schrijven en dat daardoor allerlei gebeurtenissen, dikwijls zoo kenmerkend voor de samenleving in een bepaald tijdperk, als gesprekken, ontmoetingen met vooraanstaande personen, historische anecdoten, gewoonten en gebruiken, enz. verloren gaan.

Dit gezegde schoot mij te binnen, toen ik kennismaakte met het werk van prof. von Eiselsberg, waarin deze bekende chirurg zijn levensweg beschrijft; geen zwaarwichtig boek, maar het vlotgeschreven verhaal van iemand, die in vlug tempo ons een beeld geeft van zijn meer dan 40 jaren lange ervaring als chirurg in Weenen, Utrecht en Königsberg.

Inderdaad, het zou aantrekkelijke lectuur kunnen zijn, als onder onze tijdgenooten, die even zoover teruggaande herinneringen hebben, deze of gene er toe kon besluiten zijn mémoires te schrijven en ons aldus een „histoire intime” te geven van het geneeskundig leven in Nederland in de laatste 40 jaren!

Von Eiselsberg was slechts twee en een half jaar in Utrecht; met zijn voorganger Salzer en zijn opvolger Narath vormt hij den trits van leerlingen uit de School van Billroth, die in het laatste decennium van de voorgaande eeuw de leerstoel van chirurgie aan de Utrechtsche Universiteit bezet

hebben en hier de moderne heelkunde brachten.

Dit alleen reeds rechtvaardigt een bespreking van deze levensherinneringen; bovendien ook dat ons daaruit de ontwikkeling van één zijde der ars medica in de laatste halve eeuw tegemoet komt: die der heelkunde, en ten slotte vooral dat de schrijver door zijn werkkring in drie landen en door zijn vooraanstaande plaats in de rij der Europeesche chirurgen over een verbluffend groot materiaal ervaringen en ontmoetingen met menschen uit alle lagen der samenleving beschikt en aan ons oog laat voorbijgaan. —

Het grootste gedeelte van het boek wordt ingenomen door een smakelijke bewerking van zijn, blijkbaar zeer nauwkeurig bijgehouden dagboek; in het tweede kleinere gedeelte zet de schrijver zijn standpunt uiteen over eenige tijd- en strijdvrage in de geneeskunde.

Voor den lezer van Oud-Utrecht is het eerste deel en vooral het hoofdstuk: Professor in Utrecht (blz. 107—132) het meest aantrekkelijke; maar ook in het andere zijn enkele hoofdstukjes, bv. over het rooken en het drinken (v. E. acht overmatig rooken nog schadelijker dan stevig drinken!), over den toon van den arts, over kwakzalvers en euthanasia, waarvan ieder met genoeg zal kennis nemen. De lezeressen kunnen er eenige aardige opmerkingen over schoonheidsoperatie's in vinden!

De levensweg van v. Eiselsberg is die van een Zondagskind; zijn persoon, zijn opvoeding, zijn talenten, zijn leertijd bij Billroth, zijn ijver, toewijding en plichtsgevoel en ten slotte zijn

warm gevoelig hart, al deze factoren hebben op gelukkige wijze samen-gewerkt om zijn loopbaan uitzonderlijk goed te doen slagen.

Reeds op 21-jarigen leeftijd kwam hij als aspirant-assistent (men noemde zulke „operationszöglinge“: operatoïden!) op de kliniek van Billroth, die toen op het hoogtepunt van zijn roem stond; zes jaren later werd hij assistent en klom, door het vertrek van Salzer naar Utrecht, reeds na drie jaren op tot den rang van eersten assistent der kliniek. En toen, weer drie jaren later, door den plotseligen dood van Salzer diens plaats open viel, kwam de 33-jarige Weenske chirurg als hoogleeraar aan onze Universiteit en begon daarmede zijn eigenlijke levenstaak.

Dat hij niet lang in Utrecht zou blijven, was te voorzien; hij was er dan ook slechts twee en een half jaar; maar deze tijd is voldoende geweest om bij hem en bij ons een blijvende herinnering achter te laten. Hij vond hier den physioloog Engelmann, den anatoom Rosenberg, de clinici Talma, Snellen Sr., Halbertsma, den physioloog-chemicus Pekelharing, den patholoog-anatoom Spronck en den neuroloog-psychiater Winkler; ook den ouden prof. Beets heeft hij nog gekend. Met allen was hij zeer bevriend. Bij zijn bezoek aan Utrecht in 1936 voor de viering van het 300-jarig bestaan der Universiteit vond hij hier alleen Winkler terug, oud in jaren, jong van geest.

Von Eiselsberg bracht ook in 1924 een bezoek aan Nederland en hield in Utrecht, Groningen, den Haag en Amsterdam enkele voordrachten; met groote voldoening zag hij de nieuwe uitmuntende chirurgische kliniek, onder leiding van prof. Laméris, leerling en opvolger van prof. Narath.

De Utrechtsche tijd heeft een warm plekje in zijn herinnering behouden.

In Febr. 1896 ging de jonge hoogleeraar naar Königsberg, waar vooral de goed-ingerichte kliniek hem aantrok. Maar ook daar bleef hij niet lang; vijf jaren later riep Weenen hem terug als opvolger van prof. Albert, aan de Eerste Chirurgische Universiteitskliniek. Hier bleef hij werken tot de leeftijdsgrens hem noodzaakte in 1931 af te treden. Een beroep naar Berlijn heeft hij afgewezen.

Dit zijn, in 't kort, de mijlpalen op zijn levensweg; er tusschen vallen de jaren van zijn vruchtbaren arbeid als leeraar, chirurg, leider van een kliniek en wetenschappelijk onderzoeker, en niet minder van zijn opwekkenden invloed als mensch op allen, die met hem in aanraking kwamen.

In de beschrijving van zijn levensgang voert v. Eiselsberg ons langs een ongeloofelijk aantal menschen uit alle kringen der maatschappij; wij maken audiëntie's mede bij Keizer Franz Joseph, Wilhelm II en bij den paus, leeren zoowat alle Klinieken van Europa kennen, maken een groot aantal Congressen mede, zijn met hem op reis langs de oorlogsfronten in 't Oosten, Westen en Zuiden, in Rusland en aan de Isonzo, op den Balkan en in Tirol, wij bezoeken Turkije, Griekenland en Montenegro en krijgen er tusschen door telkens kijkjes op den moeielijken arbeid van den chirurg te velde, tegelijk met het zeer verantwoordelijke werk van den leider eener groote Universiteits-kliniek.

Van dag tot dag leven wij als 't ware met hem mede; er is vaart in het boek en dikwijls denkt men bij 't lezen: hoe houdt iemand dat alles vol? Het antwoord is gemakkelijk te geven: werken maakt niet oud als het maar met

vreugde en toewijding gedaan wordt. En dat gold ten volle voor v. Eiselsberg! Uit elken regel spreekt een opgeruimde geest, een groote liefde voor het werk en een hart, dat warm voelt voor zijn zieken medemensch. Onvergankelijk werkte in hem voort het schitterende voorbeeld van zijn grooten leermeester Billroth.

Een paar citaten: „Der an der Klinik wirkende Arzt musz sich stets vor Augen halten dasz er wegen der Kranken da ist, nicht umgekehrt!“ En: „Der Chirurg lebt ständig unter dem Bann seiner Berufssorgen und wird die Gespenster nicht los. Wenn wir die Werkstätte verlassen haben, gehen wir in ihrem Schatten. Und sie sind dunkel genug, sie spannen sich zwischen Leben und Tod. Die Arbeit des chirurgen ist schwer und aufreibend, aber eine Heilung nach langem Bangen entschädigt für manche sorgenvolle Stunde!“

En een woord, dat nu eerst recht weerklink moge vinden: „Möchte endlich das in vieler Mund geführte Wort: Si vis pacem para bellum abgewandelt werden in: Si vis pacem, para pacem!“

Hij verzuimt nooit zijn dankbaarheid te uiten tegenover allen, van wien hij wat geleerd heeft. Zelf heeft hij volop erkenning gevonden voor zijn arbeid; eeredoctoraten, onderscheidingen, uitnoodigingen voor voordrachten in het buitenland, enz. dit alles viel hem

ruimschoots ten deel; te veel om op te noemen.

Een prettige afwisseling met de opsomming der feiten uit zijn dagboek brengen ons allerlei anecdoten uit zijn jeugd en studententijd, zijn korte beschrijvingen van bezoeken aan bijzondere personen, leuke gezegden van patiënten uit de kliniek (een Tiroler boer, wien de ernst van een noodzakelijke operatie wordt medegedeeld, antwoordt filosofisch: „Moanst denn, i möcht ewi lebn?“), reiservaringen in allerlei landen, kortom een bonte reeks van beelden uit het rijke leven van een internationale figuur uit de geneeskundige wereld der laatste veertig jaren.

Op dit laatste leg ik den nadruk in dien zin, dat de schrijver zich ook geheel bepaalt tot zijn loopbaan als chirurg; over de groote gebeurtenissen die tusschen 1890 en 1937 de wereld tot in haar diepste grondvesten geschokt hebben, over het lot van Oostenrijk in en na den wereldoorlog, over al wat in de laatste jaren Europa met zorg en ontzetting vervult, vinden wij ongeveer niets in deze mémoires terug.

Wie daarover iets hoopt te hooren, zal zich teleurgesteld zien. Vergoeding voor dit gemis moge hij vinden in de kennismaking met een leven vol warme menscheijkheid, en onbegrensde toewijding aan arbeid en plicht.

R. DE JOSSELIN DE JONG.
Driebergen, December 1938.